

of-the-enp_uk.pdf (дата звернення 15.02.2018).

DW, Глава Єврокомиссії призвал к созданию общеевропейской армии, 08/03/2015. – URL: <http://dw.com/p/1EnF4>. (дата звернення 15.02.2018).

Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy. *European External Action Service* (EEAS). 2016. URL: http://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf.

Biscop. S. A strategy for Europe's neighbourhood: keep resilient and carry on? *Real Instituto Elcano, ARI* 4/2017. URL: http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/rielcano_en/contenido?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/elcano/elcano_in/

zonas_in/ari4-2017-biscop-strategy-europe-neighbourhood-keep-resilient-carry-on. (дата звернення 15.02.2018).

Молдован О. Історичний саміт Європейської ради: наслідки для України. 26.06.2017.: URL: <https://mind.kiev.ua/openmind/20173535-istorichnij-samit-evropejskoji-radi-naslidki-dlya-ukrayini> . (дата звернення 15.02.2018).

European Council meeting (22 and 23 June 2017). Conclusions. Council of Europe. URL: http://www.consilium.europa.eu/en/meetings/european-council/2017/06/22-23-euco-conclusions_pdf. (дата звернення 15.02.2018).

УДК 327(075)

Сутула О.А.

Харківський національний технічний університет НТУ «ХПІ»

СУТНІСТЬ КЛАСИЧНИХ ТА СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Розглядаються сутність і походження класичних і сучасних геополітичних концепцій. Розкрито поняття «геополітика», наведені геополітичні підходи, запропоновано власне бачення цієї дефініції. Проаналізовано зміст, систематизовано взаємозв'язок класичних і сучасних концепцій геополітики. Доведено, що ключова проблема геополітики – це протиборство телурократичних і таласократичних принципів та виявлення їх впливу на розвиток та становлення держави.

Ключові слова: геополітика, геополітичні концепції, геополітичний простір, геополітичний вплив, телурократичні і таласократичні принципи, геополітична інфраструктура.

Сутула О.А.

СУЩНОСТЬ КЛАССИЧЕСКИХ И СОВРЕМЕННЫХ КОНЦЕПЦИЙ: ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

Рассматриваются сущность и происхождение классических и современных геополитических концепций. Раскрыто понятия «геополитика», приведены геополитические подходы и предложено собственное видение данной дефиниции. Проанализировано содержание, систематизирована взаимосвязь классических и современных концепций геополитики. Доказано, что ключевая проблема геополитики – это противоборство телурократических и таласократических принципов и их влияние на развитие и становление государства.

Ключевые слова: геополитика, геополитические концепции, геополитическое пространство, геополитическое влияние, телурократические и таласократические принципы, геополитическая инфраструктура.

Sutula O.A.

THE ESSENCE OF CLASSICAL AND MODERN CONCEPTS: GENERAL CHARACTERISTICS

The essence and the origin of classical and modern geopolitical concepts are considered. The meaning of «geopolitics» is explored, geopolitical approaches are presented and a personal vision of this definition is offered. The content is analyzed; the correlation of classical and modern concepts of geopolitics is systematized. It is argued that the key problem of geopolitics is the confrontation between the telurocratic and talasocratic principles and their influence on the development and formation of the state.

Keywords: *geopolitics, geopolitical concepts, geopolitical space, geopolitical influence, telurocratic and talasocratic principles, geopolitical infrastructure.*

Світова цивілізація XXI століття характеризується високою динамічністю політичних, економічних, глобальних, соціальних, культурних процесів, що спричинили фундаментальні геополітичні зміни на політичній мапі світу і що сприяло формуванню нових тенденцій і перспектив суспільного розвитку.

Сьогодні теоретичні засади геополітики знаходять своє відбиття у низці концепцій, які дозволяють систематизувати, аналізувати, прогнозувати конкретні шляхи розвитку політичних інститутів, визначати головних геополітичних акторів.

Незважаючи на численні напрацювання у зазначеній сфері, сучасна геополітична наука не має загальноприйнятого та чіткого визначення. Теорії, концепції, моделі розвитку стають все більш неоднорідними й мають інколи досить суттєві відмінності, що потребують окремої уваги. Крім того, у світовій практиці не існує єдиної систематизації методів геополітичних досліджень: в англо-американській науковій школі геополітики переважають кількісні методи, в європейській – якісні, що призводить до високого рівня похибки результатів дослідження.

Саме тому особливого значення набуває процес переосмислення та аналізу наукових здобутків та обґрунтування необхідності застосування окремих положень, концепцій у реальній практиці стосовно того чи іншого політичного інституту, оскільки однією з головних проблем поки що залишається проблема досягнення геополітичного та геостратегічного балансу інтересів, збереження національної культури та ідентичності кожної країни.

Виходячи з вищезазначеного метою статті є здійснення системного аналізу основних класичних і сучасних геополітичних концепцій, які складають світову методологічну базу та впливають на поведінку держави.

Серед західних учених, які інтерпретують світові геополітичні трансформаційні особливості та використовують їх у якості методології, необхідно виділити Л. Арона, З. Бжезинського, Т. Грема, С. Делбі, Дж. Егню, Е. Качинса, М. Макфола, Дж. Міршаймера, О. Мотиля, Дж. О'Товтела (Дж. Тоала), Дж. Сореса та інших. Високий теоретичний і практичний рівень геополітичних досліджень демонструють такі російські науковці, як С. Бірюков, К. Гаджієв, Ю. Гладкий, В. Дергачов, О. Дугін, В. Калюжний, С. Кулагін, С. Лузянін, Н. Нарочницька, Г. Нуришев, В. Пантін, П. Рукавіцин і ряд інших. Методологічний аспект геополітики у наукових дослідженнях розкрит у працях вітчизняних учених – О. Білоруса, О. Волошина, О. Галушка, А. Гальчинського, М. Гнатюка, М. Дністрянського, М. Дорошка, Р. Жагожа, А. Кудряченка, Ж. Панченка, Г. Перепелиці, Г. Рудого, Ф. Рудича, В. Стафійчука, Ю. Шмаленка та ін.

Слід відзначити, що сьогодні в науковій світовій і вітчизняній спільноті існує велика кількість дефініційного обґрунтування визначення «геополітики» та його методологічної бази, які в цілому можна звести до трьох основних підходів.

Прибічники першого підходу під геополітикою розуміють світоглядну, ідеологічну доктрину, яка обґрунтовує експансіоністський чи оборонний напрям зовнішньої політики держави. Російські вчені О. Дугін та Ю. Гладкий трактують геополітику насамперед як ідеологію – науку про владу і для влади. «Геополітика – це передусім аналітична оцінка «балансів» і «контрбалансів», що забезпечують відому стійкість між державами» (Гладкий 2013: 129). Український дослідник Г. Рудий доводить, що геополітика – це наука, яка визначає стратегічне спрямування держави. «Прийняття політичних рішень неможливе без урахування геополітичного розшарування зовнішньополітичних і зовнішньо-

економічних пріоритетів держав світу... В більшості країн світу до геополітичної проблематики досить прискіплива увага владних структур» (Рудий 2006).

Зазначимо, що цей підхід може виступати як у ролі своєрідної методики розуміння та пояснення поведінки держав на міжнародній арені залежно від їхнього географічного розташування, так і в якості галузі знань про місце та функціонування держави у світовій спільноті залежно від об'єктивних, передусім географічних, факторів.

Прибічники другого підходу розглядають геополітику як сукупність знань про організацію, боротьбу та контроль держави за владу у регіоні чи світу залежно від її географічного містознаходження. Похідною від географії, природних ресурсів є політика держави, яка створює можливості або обмеження для розвитку політичної, економічної, соціальної, демографічної, культурної та інших сфер. Український вчений Ф. Рудич вважає, що геополітика – це наука, яка вивчає властивості географічного простору, дію політики на просторі, його перетворення відповідно до волі та цілей людей і їх спільнот (Геополітика 2004: 5). Вітчизняний дослідник В. Стафійчук вказує, що геополітика – це наука про багатогранну політику держав та інших суб'єктів, спрямована на вивчення можливостей активного використання даності геопростору в інтересах військово-політичної, культурно-інформаційної, економічної та екологічної безпеки в межах відповідних полів взаємодій (Стафійчук 2003: 101).

Прибічники третього підходу розглядають геополітику як міждисциплінарну науку, яка вивчає залежність міжнародних відносин, розвиток держав, народів від умов географічного простору. Український вчений М. Дністрянський доводить, що «Геополітика – це міждисциплінарне знання щодо ролі всієї сукупності географічних чинників у державно-політичних взаєминах та можливостей його використання в політичній практиці» (Дністрянський 2011: 3). З позиції дослідника Н. Васюка «геополітика має міждисциплінарний характер у державно-політичних взаєминах та можливостей його використання в політичній практиці. Це і зумовлює можливість здійснювати аналіз у галузі політичних, економічних, географічних, юридичних, філософських наук, а також у контексті науки державного управління» (Дністрянський 2011: 3).

Проаналізувавши вищезазначені підходи, можна зробити висновок, що в широкому розумінні геополітика – це наука, яка вивчає просторову логіку держави, раціональне використання комплексу ресурсів (політичних, економічних, воєних, соціальних, територіальних, демографічних, культурних тощо) з метою впливу на світові процеси та реалізації своїх інтересів. Таке визначення найбільш адекватно синтезує і відтворює сутність підходів до дефініції сучасної геополітики.

Сьогодні представники геополітичної науки у своїх дослідженнях керуються низкою концепцій і парадигм. Найбільш відомими з них є: 1) класична геополітика (представлена «географічним детермінізмом» Ф. Ратцеля та Р. Челлена, К. Хаусхофера, теорією «Heartland» Х. Макіндера, теорією «морської могутності» А. Мехена, концепцією «посіблізма» Відаля де ля Бланша, концепцією «Rimland» Н. Спайкмена, теорією «континентального блоку» К. Хаусхофера та ін.); 2) сучасні геополітичні концепції та школи (з середини ХХ ст.) представлені парадигмами атлантизму і неоатлантизму Д. Майнінга, Г. Кісінджера, С. Хантінгтона; концепціями мондіалізму і неомондіалізму Ж. Атталі, К. Санторо, Ф. Фукуями; концепцією «неоєвразійства» Л. Гумільова; концепцією «зіткнення цивілізацій» С. Хантінгтона, концепцією розвитку держави Р. Коллінза, концепцією геополітичної інфраструктури Ж. Діссуї тощо.

На формування концепцій класичної геополітики вплинули принципи діяльності Вестфальської та Версальської систем. Геополітичні ідеї розглядалися як теорії активних зовнішніх дій держав відповідно до їх географічного положення.

Після Вестфальського миру змінилося співвідношення сил між європейськими країнами та Османською імперією. Європейська історія почала перетворюватися на світову завдяки таким характеристикам. По-перше, внаслідок Великих географічних відкриттів і розвитку капіталістичних відносин закінчилась глобальна ізоляваність цивілізацій і культур. Країни поступово ставали взаємозалежними у військовому, економічному, політичному та інших сферах. По-друге, відбулося остаточне зміцнення держави як політичного інституту. Держава мала право на суверенітет та чітко визначені кордони. По-третє, Вестфальська система змушувала кожного з її учасників обмежувати свої експансіоністські наміри. Одним із головних засобів

підтримки рівноваги були різноманітні види коаліцій. З точки зору геостратегії, Версальська система кардинальним чином змінила геополітичний розклад світових сил. Версальський мирний договір закріпив статус європейської континентальної держави за Францією, а морської – за Великою Британією. З 1922 року США домоглися права мати рівний з Британією військово-морський флот, який давав можливість контролювати найважливіші морські простори та комунікації. Разом із цим, за допомогою Ліги Націй країни-переможниці Першої світової війни створили між Німеччиною і СРСР «санітарний кордон» з держав, орієнтованих на Францію і Велику Британію. Таким чином, дві великі континентальні держави були позбавлені прямих тісних контактів та ізольовані одна від одної. Встановлений світовий порядок був спрямований проти СРСР, Німеччини та Китаю. Але слід зазначити, що без урахування геополітичних інтересів цих потужних країн будь-яка світова політична система просто не могла існувати та ефективно працювати.

Представики географічного детермінізму Ф. Ратцель та Р. Челлен вважали, що держава – це продукт органічної еволюції, який існує згідно з біологічними законами. По-перше, життя держави будується на своєрідностях тієї землі, на якій вона існує; по-друге, виходячи з історичних і національних факторів, культурних традицій, держава схильна змінювати свої кордони; по-третє, природна територія кожного народу завжди виступає одним із найважливіших психологічних чинників його державницьких прагнень та духовного розвитку, постійно оновлює себе у цій ролі на різних етапах політичного життя кожного конкретного народу. По-четверте, держава, проходить відповідні цикли свого існування: народжується–розвивається–старіє–занепадає. Великі держави завжди ведуть боротьбу за свій життєвий простір всупереч і за рахунок інтересів (територій) малих держав (Нартов 1999: 14).

Р. Челлен зазначав, що завданням геополітики є з'ясування реального положення держави у світі, її місця у конфліктах світової політики, стосунків з іншими державами в минулому, її віддалення або включення у систему політико-культурних центрів світу (топополітика), державних кордонів і прикордонного терену держави (морфополітика), природних багатств цієї держави як одного з найважливіших факторів, що

впливає на формування державної політики (фізіполітика) (Тихонравов 2000: 16).

Піддаючи критичному аналізу геополітичні ідеї Ф. Ратцеля та Р. Челлена на початку ХХ століття, Х. Маккіндер, сформулював теорію Хартленду (від англ. *Heartland* – «Серцевинна земля»), де Євразія виступала «осьовим регіоном» забезпечення світового панування (Маккіндер 1995:162).

Американський геополітик Н. Спайкмен сформулював теорію «Римленду» (англ. *Rimland* – «Дугова земля»), що виступає своєрідною альтернативою маккіндерівської теорії «Хартленду». Вчений вважав, що від контролю «Римленду» багато в чому залежить контроль стратегічної зони. Саме «Римленд» є ареною постійних сутичок між морськими і континентальними державами, вразливими для нападу як з моря, так і з суші. На його думку, саме «Rimland», а не «Heartland», являє собою ключ до світового панування. Від «Rimland» надходять імпульси до простору, який іменують «Heartland». Отже той, хто має вплив над ним, той домінує над Євразією та в світі (Гольцов 2012: 26). Єдиним застереженням Н. Спайкмена для США свого часу, було недопущення об'єднання «Римленду» і «Хартленду» під егідою якогось одного.

Американський військово-морський теоретик А. Мехен, на відміну від Х. Маккіндера, віддавав перевагу морській силі, тобто поширенню великими державами свого впливу на морський простір, а не на євразійський сухопутний. А. Мехен визначав, що морська могутність значною мірою визначає історичні долі країн і народів. Для цього необхідні такі умови: географічне положення країни, природні ресурси, клімат, протяжність території, чисельність населення, національний характер, державний устрій (Гольцов 2012: 28).

Таким чином, класична геополітика базується на принципах фундаментального дуалізму, який полягає у протиставленні телурократії («сухопутної могутності») та таласократії («морської могутності»). Ключова проблема геополітики – це вплив територіальних і морських чинників на поведінку держави. Вчені велику увагу приділяли території, на якій розташована держава. Якщо держава невелика за розміром, вона може бути приречена на зникнення; якщо вона велика, то може не мати ефективного правління, що призведе до внутрішнього безладу. Тому багатьма дослідниками геополітика розглядалась як

безперервна дія сходження та занепаду могутніх імперій.

Отже, концепції класичної геополітики – це в першу чергу практика, в якій народи та нації вступають у боротьбу за вплив на конкретну географічну територію і ресурси, що концентруються в її межах. Саме боротьба за територіальну, просторову та морську могутність стала виправданням міждержавного суперництва.

Значний вплив на формування в ХХ ст. сучасних геополітичних концепцій (атлантизм і неоатлантизм Д.Майнінга, Г. Кісінджера, С. Хантінгтона, мондіалізм і неомондіалізм Ж. Атталі, К. Санторо, Ф. Фукуяма, «неоєвразійство» Л. Гумільова, цивілізаційна концепція С. Хантінгтона, концепція розвитку держави Р. Коллінза, концепція геополітичної інфраструктури Ж. Діссуй) зробила Потсдамська система, яка зафіксувала новий баланс сил у світі після Другої світової війни. Ця система визначила нову розстановку геополітичних сил. По-перше, світ з багатополосного став біполярним: з одного боку, СРСР і його союзники, що представляли континентальну силу, з другого – США та їхні союзники, що здебільшого представляли морську силу. По-друге, характерною рисою було те, що протистояння двох потужних блоків відбувалося на межі балансування між холодною та ядерною війнами, постійної трансформації стратегій та доктрин ядерного залякування, ядерного шантажу. По-третє, вдосконалення авіації, поява ракетної техніки, космічного, лазерного, інформаційного, комп'ютерного та інших видів зброї призвело до того, що на планеті не залишилося недосяжних та не впливових територій. По-четверте, становлення військово-політичних блоків під проводом СРСР та США призвело до системного протистояння та конфронтації, а також до поглибленої геополітичної структуризації світу.

Для сучасних геополітичних концепцій, які формувалися за умов глобалізації, такі класичні категорії, як розширення території держави, чітко визначені кордони втратили свою актуальність. Головними факторами для провідних суб'єктів світової геополітики виступає участь у конкурентній боротьбі за інноваційні технології та інтелектуальний капітал, розширення та прискорення глобального економічного простору та сфер послуг, розгортання інформаційних та ІТ-технологій. Завдяки останнім відбулося зближення, «стискання» найвіддалених народів, країн, регіонів: інформація передається

швидше і точніше, особисті і ділові контакти людей збільшуються. Об'єднання всіх країн у деякий зачинений геополітичний простір, в якому не залишилось «вільних» територій, створило новий глобальний геополітичний розклад. Тепер вагомою характеристикою сучасної світової спільноти стало накладання одне на одне та взаємне перетинання міжнародного, транснаціонального та глобального начал.

Визнаючи певні достоїнства сучасних геополітичних концепцій атлантизму, неоатлантизму, мондіалізму і неомондіалізму, «неоєвразійства», «зіткнення цивілізацій» та інших, особливу увагу приділимо концепції розвитку держави Р. Коллінза та концепції геополітичної інфраструктури Ж. Діссуй. Це пов'язано з тим, що в сучасній палітрі геополітичних перетворень та конфронтацій ці теорії набули широкого резонансу в науковій кагорті.

Базуючись на вищезазначених глобальних геополітичних тенденціях сучасний дослідник Ж. Діссуй запропонував концепцію геополітичної інфраструктури (Кондратенко О.). Аналізуючи такі категорії держави, як економічний простір, демографічний простір, дипломатичний простір, вчений використовує діалектичний аналіз у формі трьох подвійних систем: локальність-глобальність, війна-мир, неоднорідність-однорідність. Такі системи умовно з'єднують різні фактори, що символізують глобальний геополітичний потенціал кожної держави.

З позиції американського вченого Р. Коллінза, геополітичний потенціал країни пов'язан з принципами експансіоністської політики. Одним із основних факторів спаду геополітичного впливу великих держав є внутрішнє перенапруження імперій у результаті надмірної експансії (Коллінз 2008:49). Ретроспективний аналіз дозволяє вказувати на те, що експансіоністські методи боротьби за сфери впливу змінювалися залежно від історичного періоду. Зокрема в доіндустріальному та індустріальному світі боротьба між державами відбувалася переважно за територіальні надбання шляхом воєнних кампаній, де кінцевим результатом майже завжди була анексія менш потужних державних утворень. У ХХ ст. на зміну воєнному ресурсу приходять такі нові види експансії, як застосування ембарго, різного роду санкцій, кіберзагрози або кібератаки.

Підсумовуючи характерні особливості класичних і сучасних геополітичних концепцій можна дійти таких висновків.

По-перше, особливістю геополітичного дослідження виступає взаємозв'язок географічних, просторових, політичних, соціальних, культурних та інших характеристик, які дозволяють розглядати геополітику як в науковому теоретичному плані, так і в практичному.

По-друге, всі геополітичні концепції розглядають ідею контролю над географічним простором від локального до глобального, використовуючи різні ресурси та методи (силові, політичні, демографічні, економічні, релігійні, інформаційні, ідеологічні, технологічні і культурні тощо). По-третє, для сучасних геополітичних концепцій географічні характеристики виступають як другорядні. На перший план висувуються економічні, воєнні, технологічні, інформаційні чинники, обґрунтовуючи це появою нових геополітичних акторів та принципово нових форм взаємовпливу – міжнародних організацій, транснаціональних корпорацій, міжнародних терористичних угруповань тощо. Проте однозначно погодитися з такою позицією не можна, адже розвиток зазначених чинників був і є можливим тільки завдяки географічному положенню, а об'єктом геополітики виступає геополітичний простір світу, включаючи всіх суб'єктів цього простору.

ЛІТЕРАТУРА

Гладкий Ю. Н., Писаренко С. В. «Геополитическая конструкция» и «геополитический потенциал» основные понятия геополитики *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*. 2013. № 154. С. 129-137.

Рудий Г. Що таке геополітика? *Віче*. 2006. № 20. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/361/> (дата звернення 15.06.18)

Геополитика: Підручник / А.І. Кудряченко, Ф.М. Рудич, В.О. Охримов. К.: МАУП, 2004. 296 с.

Стафійчук В.І. Транснаціональні корпорації як нові геополітичні суб'єкти / В.І. Стафійчук, Ю.О. Барабаш. *Український географічний журнал*, 2003. № 2. С. 99-107.

Дністрянський М. С. Геополітика: Навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 436 с.

Нартов Н. А. Геополитика. М.: ЮНИТИ, 1999. 359 с.

Тихонравов Ю.В. Геополитика: Учебное пособие / Ю.В. Тихонравов. Учебное пособие. М.: ИНФРА-М, 2000. 269 с.

Маккіндер Х. Дж. Географическая ось истории. *Поліс*. 1995. № 4. С. 162-169.

Гольцов А.Г. Геополітика та політична географія. Підручник. К.: Центр учбової літератури, 2012. 416 с.

Кондратенко О.Ю. Класична та сучасна геополітика: ретроспективний аналіз. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/download/2645/2351 (дата звернення 15.06.18)

Коллінз Р. Макросоціологічне предсказание: пример коллапса СССР. *Социологический журнал*. 2008. №4. С. 35-52

УДК 355.01

Целуйко В. А.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

РОЛЬ ВЕЛИКИХ МІСТ У СУЧАСНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ

Частина 2.

Досліджується феномен перенесення бойових дій до великих міст у сучасних збройних конфліктах. Друга частина статті присвячена соціальній складовій. Розглянута доля населення великого міста під час різних форм бойових дій за місто залежно від характеру збройного конфлікту. Доведено, що найбільше потерпає населення у збройних конфліктах на етнічному та релігійному підґрунті.

Ключові слова: велике місто, нонкомбатант, етнічний конфлікт, штурм, осада, блокада.